

AZIZ ÇELİK

Vesayetten
Siyasete
Türkiye'de
Sendikacılık
(1946-1967)

i l e t i ŝ i m

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	15
ÖNSÖZ.....	19
GİRİŞ	
YÖNTEM VE YOL HİKÂYESİ.....	23
BİRİNCİ BÖLÜM	
SENDİKACILIK-SİYASET-DEVLET İLİŞKİLERİ ÜSTÜNE	39
Emek tarihi yazımının bazı sorunları üstüne.....	39
Sınıf oluşumu ve sendikacılık-siyaset-devlet ilişkileri üstüne.....	46
Sendikacılık-siyasi parti-devlet ilişkilerinin gelişimi üstüne.....	54
Türkiye’de sınıf/toplum-siyaset-devlet ilişkileri üstüne.....	64
İKİNCİ BÖLÜM	
1947 ÖNCESİNDE SENDİKACILIK-SİYASET-DEVLET İLİŞKİLERİ	71
1908’den 1946’ya, dönemin mirası.....	71
1946 Sendikacılığı: Özgür sendikacılığın kısa ömrü.....	85
<i>İki sosyalist partinin sendika(cı)ları</i>	88
Türkiye Sosyalist Partisi’nin sendika(cı)ları.....	92
Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi’nin sendika(cı)ları.....	99
Sola ve sendikalara karşı “zecri tedbirler”: 16 Aralık 1946.....	106
“Organik aydınlar” olarak 1946 Sendikacıları.....	111
ARA EK: Nihat Erim’in 16 Aralık 1946 tedbirleri değerlendirmesi.....	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE VESAYET SENDİKACILIĞININ İNŞASI	115
Vesayet sendikacılığını var eden / çevreleyen koşullar	117
<i>Tek-partiden çift partiye / siyasi paternalizm</i>	118
<i>Vesayet aracı olarak anti-komünizm ve milliyetçilik</i>	121
Sendikalara karşı anti-komünizm.....	123
Sendikaların anti-komünizmi.....	129
<i>Sınıf mücadelesini düzenleme aracı olarak devletçilik</i>	141
<i>Siyasi vesayet aracı olarak sendikal hukuk</i>	145
<i>Sendikal hareketin görünümü</i>	157
Parçalı, yerel ve zayıf sendikalar.....	157
Kamu sendikacılığı.....	162
Mali vesayet.....	164
<i>Soğuk Savaş'ın gölgesinde sendikacılık</i>	166
Sendikal soğuk savaş.....	170
Uluslararası etkiler: ABD ve Britanya.....	173
BİYOGRAFİK ARA EK: <i>İşçi Gücü</i> 'nde Irving Brown.....	191
1947 Sendikacılığı ve siyaset-devlet ilişkileri:	
Vesayet sendikacılığı	192
<i>Cumhuriyet Halk Partisi'nin yarattığı sendikacılık</i>	193
BİYOGRAFİK ARA EK: Rebi Barkın – CHP'nin Irving Brown'u.....	209
<i>Demokrat Parti: İşçilerin ve sendikacıların da partisi</i>	212
<i>Ana akım dışı partiler ve sendika(cı)lar</i>	233
1946 sonrası sol ve sendikalar.....	233
Demokrat İşçi Partisi (1950).....	236
1960 öncesinde Türk-İş, siyaset ve devlet ilişkileri	239
Türk-İş'in kuruluşunda ABD etkisi.....	240
1950'lerde Türk-İş ve siyaset.....	246
Türk-İş'in akçalı ilişkileri.....	250
ICFTU üyeliği.....	253
Kıbrıs sorunu ve 6-7 Eylül.....	260
Türk-İş yöneticilerinin siyasal eğilimleri.....	266
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği: Vesayet ve siyasetin ocağı	270
İİSB-CHP ilişkileri.....	272
İİSB ve siyaset: Hiçbir partiyi gücendirme, hiçbirine zaaf gösterme.....	276
İİSB-DP ilişkileri.....	279
ARA EK: Sendikalar ve siyasi partiler hakkında İİS Birliği'nin mektubu.....	282
İki ana akım parti arasında sendika(cı)lar	283
Sendikacı milletvekilleri (1946-1960)	287
1946 seçimleri.....	289
1950 seçimleri.....	290

1954 seçimleri ve İşçi Mebuslarını Destekleme Komitesi	291
1957 seçimleri.....	295
Meclisin sosyal sınıfsal bileşimi	296
BIYOGRAFİK ARA EK: 1946-1960 dönemi sendikacı milletvekilleri	300
1947 Sendikacıları: "Mutedil" ve dengeci ama sendikacı	304

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VESAYETTEN SİYASETE - PARTİLERÜSTÜ

VE PARTİLİ SENDİKACILIK	317
Sendikacılık-siyaset-devlet ilişkilerini çevreleyen koşullar	318
27 Mayıs: "İkinci cumhuriyet"te sendikacılık ve siyaset	318
Hız kesen Soğuk Savaş ve sendikacılık	322
Sendikalara siyaset hakkı	324
Yükselen ve merkezileşen sendikacılık	332
İdeolojik iklim: Anti-komünizm ve milliyetçilik	339
Siyasallaşmada geçiş ve belirsizlik dönemi: 1960-1962	348
27 Mayıs ve ordu vesayeti	348
27 Mayısçılar ve sendikacılar.....	349
27 Mayıs sonrası işten atılma ve sürgünler	360
1960-1963 dönemi işçi eylemleri ve sınıfın siyasallaşması	362
TİP öncesi İşçi Partisi arayış ve tartışmaları	366
İİSB'li sendikacıların partisi: TİP	371
Kuruluş süreci.....	372
TİP'in özgünlüğü ve niteliği: Sınıf partisi.....	376
TİP ve DP'li sendikacılar	381
TİP'in kuruluşuna CHP tepkisi	383
"Yalnız" sendikacıların sosyalist aydınlarla ittifakı	384
Sınıf ile devlet arasında tereddüt:	
Türkiye Çalışanlar Partisi girişimi	390
İİSB partisinden Türk-İş partisine: İstanbul partisinden Ankara partisine	392
Girişimcilerin bileşimi: Denge, tereddüt, arayış.....	398
Yön hareketinin etkisi: Mutedil sosyalist bir yönelim.....	400
TÇP girişimi ve devlet: "Zinde kuvvetler" ile sendikacıların koalisyonu mu?	402
TÇP girişimi ve CHP: Rakip mi, muvazaa mı?.....	405
TÇP girişimi ve TİP gerilimi	407
Girişimin sönümlenmesi ve etkileri.....	414
ARA EK: İşçi Partisi - Cahit Talas.....	417
ARA EK: Sendikalar ve siyaset - Şevket Süreyya Aydemir	419
1960'larda Türk-İş, siyaset ve devlet	420
Türk-İş'in temel politikaları: Söylem ve tutum	423
Sendika-siyaset-devlet ilişkileri ve ilerici aydınların etkisi	428

Türk-İş'in siyasetine uluslararası etkiler	433
ABD sendikacılığının artan etkisi	433
Avrupa sendikacılığının etkisi	446
"Partilerüstü" politika	450
Baskı grubu ve lobicilik yönelimi: Pragmatizm ve partikülerizm	450
Partilerüstü sendikacılık mutabakatı	459
Partilerin içinden partilerüstü politika	462
1965 seçimleri ve "seçtirmeme" kampanyası	465
İki ana akım parti arasında denge arayışı	470
AP ve sendika(cı)lar: Dışlanmadan eklemlenmeye	471
CHP ve sendika(cı)lar: Ortanın soluna sancılı hamle	476
Türk-İş ile TİP ilişkileri	482
1960'ların ilk yarısında Türk-İş'li sendikacılar, siyaset ve devlet	486
Demirsoy-Tunç mihveri: Mâkul ve makbul	487
BİYOĞRAFİK ARA EK: Seyfi Demirsoy ve Halil Tunç	489
Türk-İş yönetiminin siyasal eğilimleri, 1960-1966	495
1960 sonrası meclislerde sendikacılar	497
BİYOĞRAFİK ARA EK: Yasama Meclislerinde sendikacılar (1960-1966).....	501
Partili sendikacılık: TİP'ten DİSK'e	507
Türk-İş'te gerilim ve yol ayrımı: DİSK'in kuruluşu	507
Kozlu Olayları: Zonguldak'ta ve Türk-İş'te travma	509
1965 genel seçimlerinden 1966 genel kuruluna.....	514
DİSK'in kuruluşu gerekçeleri	518
DİSK'in kuruluşunda TİP'in rolü	525
DİSK'in kuruluşu ve TKP	529
ABD sendikacılığı ve DİSK'in kuruluşu	533
TİP'li sendikacılar, siyaset ve devlet	538
BİYOĞRAFİK ARA EK:	
Kemal Türkler - Mevlitten enternasyonele mücadeleci sendikacı	542
SONUÇ	549
EKLER	563
KAYNAKÇA	601
DIZIN	635

ÖNSÖZ

Türkiye’de tarih yazımının karşı karşıya olduğu temel sorunlardan biri, emek tarihi çalışmalarının yetersizliğidir. Bu değerlendirmemizin altında, emek tarihi olmaksızın siyasi, iktisadi ve toplumsal tarihi bihakkın anlamlandırmanın mümkün olmadığı düşüncesi yatmaktadır. Emek tarihi çalışmalarının yetersizliğine yol açan nedenler ile bunların nasıl aşılabileceği konusu ise değişik platformlarda tartışılmaya devam edilmektedir. Kuşkusuz bu tartışmaların bir bölümü de emek tarihinin önemli boyutlarından biri olan sendikacılık tarihine ilişkindir. Türkiye’de sendikacılık alanındaki oluşumların kökeni Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar gitmekle, en azından 1946 yılından beri formel anlamda sendikal örgütlenme mümkün olmakla ve bu uzun zaman aralığında Türk sendikacılık hareketi önemli değişimler geçirmekle birlikte, bu alana yönelik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Türk sendikacılık hareketinin tarihsel boyutuna ilişkin çalışmaların azlığı yanında, bu çalışmaların metodoloji, bilgi ve kaynak kullanımı, özellikle de birinci el kaynak kullanımı itibariyle yetersiz oldukları da bir vakıadır. Bu çalışmaların gene bir bölümünde siyasal kaygıların, bilimsel açıklama çabalarının önüne geçtiği de söylenebilir. Son yıllarda dünya ölçeğinde tarih anlayışında meydana gelen değişimler ile toplumsal tarih anlayışının yaygınlık kazanması, ül-

kemizdeki tarih yazımına ilişkin malûliyetlerin farkına varılmasını kolaylaştırır ve bu alandaki araştırma çabalarını olumlu yönde etkilerken; Türkiye emek tarihine ve onun önemli bir boyutu olarak sendikacılık tarihine yönelik ilginin canlanması ve çalışmalarının artması da sevindiricidir.

Aziz Çelik'in *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)* başlıklı eserini, yetkin bir çalışma ve Türkiye'de sendikacılık tarihi yazım sürecinde önemli bir merhale olarak değerlendiriyorum. Çalışmada, Türkiye'de çok partili yaşama geçiş yanında sendikacılık hareketinin formelleştiği yıl olan 1946'dan, DİSK'in kuruluş tarihi olan 1967 yılına kadar olan dönemde sendikacılık hareketinin gelişimi siyaset ve devlet paydalarında incelenmektedir. Çelik'in çalışmasının temeline oturttuğu "vesayet" kavramı, gerçekten de Türkiye'deki birçok oluşum kadar, sendikacılık hareketinin gelişimini açıklamakta da kullanılabilir çok elverişli bir çerçeve sağlamaktadır. Çelik, Türk sendikacılığının gelişim süreci içerisinde 1960 yılına kadar olan dönemi "vesayet sendikacılığı" olarak adlandırmakta, 1960'ların başlarından DİSK'in kurulduğu 1967'ye kadar olan dönemi ise "vesayetden kopma" olarak nitелеmektedir. Çalışmanın en değerli yönlerinden biri, bu gelişmeleri sadece sendikal harekete kendi içerisinde bakarak değil, onu kuşatan ve oluşumlar üzerinde etkili olan etmenleri de içeren çok ögeli bir matris çerçevesinde ele almasıdır. Bu matriste içsel siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel etmenler yanında; dışsal etmenler ve konunun uluslararası boyutları da yer bulmaktadır. Çalışmanın bir başka önemli özelliği, kaynak kullanımı açısından zenginliğidir. Çelik, Türk sendikacılık tarihine ilişkin olarak bugüne kadar kullanılmamış çok sayıda yerli ve yabancı özgün belgeye ulaşmanın yanı sıra, onları yetkinlikle de değerlendirmektedir. İncelenen dönemleri yaşamış olan önemli sendika liderleriyle yapılan görüşmelerden edinilen bilgiler de çalışmanın özgünlüğünü ve anlamlılığını artırmaktadır. Çelik'in akademik formasyonunun yanı sıra sendikalarda uzman olarak çalışarak geçirdiği uzun yıllar içerisinde edindiği Türk sendikacılığına ilişkin geniş bilgi ve deneyim de, kuşkusuz harekete ve sendikacılara bakışı ile değerlendirmelerindeki vukuf ve derinlik üzerinde etkindir. Bizim Çelik'in çalışmasının başlangıcından bu yana gözleme olanağını bulduğumuz coş-

ku, enerji ve alın teri-göz nurunu, sanıyoruz ki eseri okuyanlar da rahatlıkla hissedebileceklerdir.

Çelik'in bu araştırmasıyla, Türk sendikacılık hareketinin sadece dününü değil, bugününü de anlama konusunda çok daha donanımlı bir duruma gelmiş oluyoruz. Eser bize bu donanımı sağlarken, Türkiye sendikacılık hareketinin tarihine ilişkin bazı yanlış bilgi ve değerlendirmeleri de düzeltme olanağını sunmaktadır. Aziz Çelik'i yetkin çalışmasıyla Türkiye emek tarihi yazınına yapmış olduğu değerli katkıdan dolayı kutlarken, kendisinden çalışmasının üst zaman sınırını teşkil eden 1967 yılı sonrasına ilişkin yeni eserler de beklediğimizi özellikle vurgulamak istiyorum. Bilimsel bilginin önemli bir özelliği de, kendisinden sonra üretilecek yeni bilgiler için imkân ve zemin yaratma işlevidir. Çelik'in çalışmasının, sağlamış olduğu altyapıyla bu alanda yeni çalışmalar yapılmasını teşvik edip, kolaylaştıracağını ve onlar için önemli bir referans oluşturacağını düşünüyorum. Kitabın araştırmacılara ve okuyucuya faydalı olmasını diliyorum.

AHMET MAKAL
Ankara, Temmuz 2010

YÖNTEM VE YOL HİKÂYESİ

“Hüküm verirken tek ölçütümüz, insan eylemlerinin daha sonraki gelişmeler ışığında haklı çıkıp çıkmadığı olmamalıdır. Ne de olsa bizler de toplumsal evrimin sonuna ulaşmış değiliz.”

— E. P. THOMPSON¹

Bu çalışma, sınıf oluşumunun önemli bir aşaması ve boyutu olan sendikacılık-siyaset-devlet ilişkilerinin Türkiye’deki gelişimine, özelliklerine ve sorun alanlarına ilişkin bir arayış, kazı ve anlama denemesidir. Çalışmada Türkiye’de sendikacılık-siyaset ilişkilerinde ortaya çıkan eğilimlerin köklerini bulma; sendika(cı)ların siyaset ve devletle ilişkilerini, siyasallaşma biçimlerini ve siyaset algılarını tarihsel bir perspektif içinde anlama çabası içinde olacağız. Kazı benzetmesi, öncelikle emek tarihine ilişkindir. Çalışma boyunca aradıklarımız ve bulduklarımız bizi şaşırttığı kadar çalışmanın içeriğinde de önemli değişikliklere yol açtı. Dolayısıyla önce çalışmanın yol hikâyesinden söz ederek başlayalım.

Çalışmanın nihai hali ve ulaştığımız sonuçlar birkaç açıdan hareket noktamız ve başlangıçtaki çerçevemizden farklıdır. Yola çı-

1 E. P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları, 2004, s. 43.

karken, 1960-1980 döneminde sendikacılık-siyaset-devlet ilişkilerinin temel özelliklerini ve sorun alanlarını önde gelen sendika liderlerinin yaşam öyküleri etrafında ele almayı planlamıştık. Bu sendikal liderler Seyfi Demirsoy, Halil Tunç ve Kemal Türkler idi. Dönem boyunca sendikacılık-siyaset ilişkilerindeki eğilimleri, farklılaşmaları, farklı modelleri ve sendika liderliğinin bu konudaki rolünü ele almayı hedeflemiştik. Ana eksenimiz sendikacılık-siyaset-devlet ilişkileri olmakla birlikte çalışmanın önemli bir biyografik/monografik boyutu da olacaktı. Çalışma ilerledikçe ilk karşılaştığımız sorun dönemlendirmeye ilgili oldu. Türkiye’de sendikal gelenekleri anlayabilmek için, kurucu döneme, oluşum yıllarına; 1946/1947 ile başlayan döneme bakmamak olmazdı. Önce bunu genel bir arka plan olarak düşündük. Ancak bu konuda yazılmış ikincil kaynakların yetersizliği ve fakirliği, döneme ilişkin genel geçer ve kalıp yargıların egemenliği, dönemin ayrıntı bilgisinin ihmal edilmiş olması ve ulaştığımız yeni ve kapsamlı birincil kaynakların sunduğu zenginlik 1946-1960 dönemini kapsamlı bir şekilde ele almamızı teşvik etti. Böylece, tezin dönemini revize ettik. Türkiye’de farklı sendikal geleneklerin doğup geliştiği, farklılaştığı ve ayrıştığı bir dönem olarak 1946 sendikacılığından DISK’in kuruluşuna kadar olan dönemi çalışma konusu olarak saptadık. Kısa süren 1946 sendikacılığını saymazsak, 1967’de DISK’in kuruluşu Türkiye sendikal hareketinin en önemli ayrışmasıdır. Böylece, bir ucunda 1946 sendikacılığı ve diğer ucunda 1967’de DISK’in kuruluşu olan bir dönemi çalışma konusu olarak seçtik.

Çalışmadaki ikinci revizyonu biyografiler konusunda yaptık. Üç sendika liderinin biyografisini geriye çekerek, dönemin temel özelliklerini ve eğilimlerini anlamaya çalışan bir tez tasarımı oluşturduk. Bu değişikliğe karşın, çalışmada sendikacılar önemli bir eksen olarak varlıklarını korudu ve onlara ayrıca sendikacı milletvekilleri de eklendi. Tüm bu değişikliklerde kuşkusuz ulaştığımız birincil kaynaklar önemli bir rol oynadı. 1946-1960 dönemine ilişkin arşiv belgelerinin zenginliği ve tersine 1960 sonrası arşiv belgelerinin kıtlığı önemli belirleyicilerden biri oldu. Çalışmanın eksenin değişmesinde ve biyografi ağırlıklı bir çalışmadan sendikacılık-siyaset eksenli bir çalışmaya dönüşmesinde Türkiye’de sendikacılık ve siyaset konusundaki çalışmaların kıtlığı ve var olan ki-

mi çalışmaların ise ciddi hatalar içermesi etkili oldu. Örneğin Türkiye’de sendikacılık-siyaset ilişkisinin ve partilerüstü politika olarak bilinen anlayışının ABD’den ithal edildiği, ABD’li sendikacı ve uzmanların yönlendirmesiyle şekillendiği yönünde yaygın bir kanı söz konusudur. Ayrıntıdan yoksun ve hatalı kimi ikincil kaynakların tekrarlanması sonucu bir tür karine mertebesine yükselen bu kanı işçi hareketinin dinamiklerini, Türkiye’nin koşullarını ve sendikal deneyimi hesaba katmayan bir kalıp yargıdır. Kendi iradesi olmayan, ülke koşullarıyla bağı olmayan ABD güdüm- lü bir sendikal tarih veya sendikacılık-siyaset anlatısının fazlasıyla genellemeci ve faydacı olduğunu düşünüyoruz.

Çalışmamız yol alırken sözünü ettiğimiz değişiklikler ortaya çıkmakla birlikte, sendika liderliğinin deneyimlerine önemli bir yer vermeye çalışarak ve bu deneyimin sendikacıları ve onların dolayısıyla işçi hareketini nasıl şekillendirdiği sorusunun yanıtını da arayarak başlangıçtaki temel hedefimizden de kopmamış olduk. Sonuçta *Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)* başlıklı bu çalışmaya ulaştık. Bu kısa yol hikayesinden sonra çalışmamızın temel sorunsalları ve tematik boyutları üzerinde durabiliriz.

Çalışmamız, 1946-1967 döneminde sendikacılık-siyaset-devlet ilişkilerini ele alıyor. Temel sorunsalımız ve varsayımımız *vesayet ve siyaset* ikilemi/karşıtlığı temelinde ortaya çıkıyor. “Vesayetten siyasete” başlığı, seçilen dönemin iki farklı boyutunu ve aralarındaki gerilimi yansıtmaya nedeniyle tercih edildi. Bu başlık eğilim ve dinamikleri daha açık ifade etmenin yanında, etimolojik ve tarihsel açıdan da dönemin sendikacılık-siyaset-devlet ilişkilerinin yönüne işaret ediyor. Siyaset ile vesayet arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Kuşkusuz vesayet kendisi de bir siyaset tarzı olmakla birlikte, konumuz bağlamında vesayet bir başka gücün veya erkin denetimi ve yol göstericiliğinde yürütülen kısıtlı ve boyunduruk altındaki bir sendikacılığı; siyaset ise bu kısıtlılık ve denetimlerin zayıfla(tıl)masını ve/veya etkisizleş(tiril)mesini; siyasallaşmış, kamusal karar alma ve yürütme süreçleri üzerinde etkili örgütlü ve özerk bir güç haline gelmiş bir sendikacılığı ifade ediyor.

Çalışmamızda Türkiye’de sendikacılığın vesayetçi/paternalist-partikülarist evreden, siyasallaşmaya, sınıfsal davranış evresine

yöneliminin hikâyesini anlatmaya çalışacağız. Dönem boyunca oluşan farklı sendikal eğilimlerin ortaya çıkış koşullarını, birbirleriyle etkileşimini irdeleyeceğiz. Çalışmamız kurumsal-yapısal bir anlatıyla sınırlı olmayacak; ele aldığımız dönemi akışkan, bir önceki ve sonraki dönemlerle ilişki halinde ve aynı zaman kesitinde kişisel, siyasal, toplumsal, iktisadi ve uluslararası katmanları olan bir süreç olarak irdelemeye çalışacağız. Bu nedenle kimi zaman siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hukuk ve iktisat disiplinlerine de uzanan disiplinlerarası bir tutum içinde olacağız.

Çalışmada birbirini destekleyen araştırma yöntemleri kullanmaya çalıştık. Öncelikle birincil kaynakların çalışmamızda tavin edici ağırlığa sahip olduğunu söylemeliyiz. Uluslararası ve ulusal arşivlerde yer alan belgeler, dönemin tanıklarıyla yapılan derinlemesine görüşmeler, dönemin gazete ve dergilerinin, sendika yayınlarının, Meclis tutanaklarının taranması, sendika, parti ve kurum belgelerinin ve nihayet konuya ilişkin literatürün incelenmesi yararlandığımız başlıca araştırma yöntemleridir. Tarihin cansız tanıkları arşivler ve kütüphanelerden bulup çıkarttığımız belgeler; izini bulduğumuz ama kendisini bulamadığımız belgeler ile tarihin canlı tanıkları ile yapılan ve fakat tüm uğraşlarımıza rağmen yapılamayan söyleşiler için harcanan çabalar araştırma aşamasının çok büyük bir bölümü oluşturdu. Araştırmamız sırasında bulduğumuz izler ve ipuçları bizi başka kaynaklara götürdü. Yeni kaynaklar ise tezin tasarımında ve hacminde değişikliklere yol açtı.

Çalışmamızda doğal olarak ikincil kaynaklara da geniş yer verdik. Ancak çoğu zaman ikincil kaynakları birinci kaynaklarla desteklemek veya teyit etmek durumunda kaldık. Yine görüşmelerle, belgeler ve ikincil kaynaklar arasında farklılıklar ortaya çıktığında bu farklılığı giderecek yeni kaynaklar bulmaya çalıştık, bunu yapamadığımızda çelişik durumu gerekçelerini açıklayarak olduğu gibi, çalışmamıza aktardık. Özellikle görüşmeler ile belgeler arasında yaşanan çelişkileri gidermek üzere yeni görüşmeler yaptık. Kaynaklara ulaşmada ve kaynaklardan yararlanmada karşılaştığımız sorunlar sadece kişisel bir boyut taşıyor, emek tarihi yazımının sorunları açısından özel bir önem arz ediyor. O nedenle kaynaklara erişmede ve yararlanmada yaşadığımız sorunlar ile yararlandığımız kaynakların özelliklerine değinmek istiyoruz.

Çalışmada yararlandığımız kaynakların önemli bir bölümü birincil nitelikte olup ulusal ve uluslararası arşivlerden sağlanmıştır. Yararlandığımız başlıca arşivler, the George Meany Memorial Archives (GMMA), the National Archives of United Kingdom (TNA), the International Institute of Social History (IISH), the US National Archives and Record Administration (NARA) ve the Agency for International Development (AID) gibi uluslararası arşivler ile Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV) ve Tarih Vakfı arşivleri gibi ulusal arşivler ve kimi kişisel arşivlerdir. Çalışmamızda bu arşivlerden yer vereceğimiz belgelerin çok önemli bir bölümü ilk kez kullanılmış olacaktır. Dahası, tezin gövdesi bu kaynaklara dayalı olarak inşa edilmiştir. Emek tarihi yazımında çok az veya hiç kullanılmamış bu nadir kaynakları ve tanıklıkları birlikte değerlendirerek yeni bulgulara ve bazı özgün sonuçlara ulaşmaya çalıştık.

Emek tarihi çalışmalarının sınırlı olmasının önemli bir nedeni kullanılabilir/erişilebilir kaynakların ve arşivlerin yetersizliğidir. Ancak geçmişte ciddi bir engel oluşturan bu gerekçenin etkisinin kısmen azaldığını gözlemledik. Devlet Arşivlerinde Cumhuriyet tarihine ilişkin giderek daha fazla belgenin araştırmacılara açılması emek tarihi araştırmaları için son derece önemlidir. Örneğin Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Cumhuriyet Halk Partisi Koleksiyonu (BCA CHPK) erken Cumhuriyet dönemi emek tarihi ve sendika siyaset ilişkisine dair çok önemli yeni belgeler sunmaktadır. Ancak araştırmacıların kullanımına açılan devlet arşivlerinin kapsamı ve bileşimi son derece sınırlıdır. Milli İstihbarat Teşkilatı (MIT), İçişleri Bakanlığı, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Genel Sekreterliği, Dışişleri Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) gibi kilit kurumların arşivleri henüz araştırmacı kullanımına açılmamıştır.² Kimi kurumlar, özellikle Bilgi Edinme Yasasının ardından özel bir izin prosedürüne ve kurumun seçiciliğine bağlı olarak araştırmacılara çalışma olanağı tanımakla birlikte, kurum arşivlerinin tasnif edilerek araştırmacılara açılması söz konusu değildir. Devletin sendikalara ilişkin değerlendir-

2 İstanbul Emniyet Müdürlüğü (İEM) Sendikalar Bürosu, arşivini dijitalize ederken bazı kritik belgeleri ayıklayarak sendikal yazışmaların bir örneğini bazı sendikalara verdi. Önemli bir ayıklamaya tabi tutulmuş olmasına karşın bu belgelerin son derece kıymetli olduğunu gördük.

melerinin, sendikalar ile devlet arasındaki yazışmalarının ve belgelerinin yer aldığı bu arşivler sendika ve emek tarihi yazımı açısından son derece yaşamsaldır. Sendikalarla ilgili en kapsamlı arşivler İçişleri Bakanlığı, Çalışma Bakanlığı ve EGM bünyesinde dir. Bu arşivler açılmaksızın siyasal ve sosyal tarih yazımı eksikli olma ya devam edecektir.³

Bu kısıtlılıklar yanında yeni olanaklar da ortaya çıkmaktadır. TÜSTAV tarafından tasnif edilerek kullanıma açılan Komintern arşivlerinin Türkiye'ye ilişkin bölümü ile DİSK ve çeşitli sendikaların arşivleri emek tarihi araştırmaları konusunda yeni olanaklar yaratmaktadır.⁴ Çalışmamız sırasında TÜSTAV Lastik-İş Koleksiyonunun emek tarihi açısından son derece kıymetli bir kaynak olduğunu fark ettik. Hollanda'da faaliyet yürüten Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün (IISH-USTE) Türkiye emek tarihine ilişkin koleksiyonları da önemli ve zengin kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır. USTE Kemal Sülker koleksiyonu çalışmamızda yararlandığımız önemli kaynaklardan biri oldu. Emek tarihi yazımında çok fazla kullanılmayan diğer kaynaklar ise yabancı ülke sendikalarının, uluslararası sendikal örgütlerin arşivleri ve yabancı ülkelerin devlet arşivleridir. Örneğin Türkiye emek tarihi açısından çok önemli bir kaynak olan ABD sendikal örgütü AFL-CIO arşivleri GMMa'de kullanıma açılmış durumdadır. Yine Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU), arşivini USTE'ye devretmiştir. Uluslararası sendikal hareketin Türkiye ile yakından ilgilenmiş örgütleri Uluslararası Kimya ve Genel Hizmet İşçileri Federasyonu (ICF) ile ABD Birleşik Otomotiv İşçileri Sendikası (UAW) arşivleri de USTE'de bulunmaktadır. Bu kurumsal arşivler yanında çeşitli devletlerin ulusal arşivlerinde yer alan belgeler (diplomatik yazışmalar, istihbarat belgeleri ve raporlar) emek tarihi yazımında daha fazla kullanılması gereken kaynaklardır. Türkiye ile yoğun ve yakın ilişkileri bulunan ülkelerin ulusal arşivlerinde Türkiye emek hareketine ilişkin çok sayıda belge bulunduğunu biliyoruz. Çalışmamız sırasında ABD ve Britanya ulusal arşivlerinde bu yönde önemli kay-

3 Emek tarihi kaynakları ve resmi arşivlere ilişkin bir değerlendirme için bakınız: Oya Baydar, "Emek Tarihinin Kaynakları", *Toplumsal Tarih*, Sayı 41, Mayıs 1997, s. 11-13.

4 TÜSTAV'ın arşiv çalışmalarına paralel olarak yürüttüğü yayın çalışmaları da emek tarihi yazımı açısından önemli olanaklar sunmaktadır.

naklar olduğunu saptadık. Benzer bir durum Türkiye ile yakın ilişkileri olan Rusya, Almanya ve Fransa ulusal arşivleri için de ihtimal dâhilindedir. ABD ve Britanya kaynaklarının bir bölümünü çalışmamızda kullanabildik. Bu belgeler çalışmamızın kapsamında ve iddialarında önemli değişikliklere yol açtı. Diyebiliriz ki, Türkiye emek tarihi yazımındaki bazı sorunlu alanları daha net gördük ve bilinenden farklı bazı sonuçlara ulaştık. Kullanabildiğimiz bazı yeni belgeler sayesinde emek tarihinin kimi tartışmalı alanlarına dair kimi yeni sözler söylememiz mümkün oldu. Kurumsal arşivler yanında çalışmamızda kişisel arşivlerden de önemli ölçüde yararlandık. İncelediğimiz dönemin önde gelen sendikacılarından Ziya Hepbir, Tevfik Nejat Karacağil ve Sedat Ağralı'nın kişisel arşivlerinden kritik belgeleri kullanabildik. Emek tarihi yazımı açısından kişisel arşivlerin çok önemli bir rolü olduğu fark ettik.

Emek tarihi çalışmalarında birincil kaynakların kullanımı çerçevesinde sözü edilmesi gereken bir diğer alan ise biyografi, monografi ve anı türü yayınlar ile sözlü tarih çalışmalarının eksikliğidir. Emek tarihinde önemli roller almış sendikacı ve siyasetçilerin biyografilerinin yok denecek kadar azlığı ve sözlü tarih çalışmalarının eksikliği hissedilir düzeydedir.⁵ Sözlü tarih, anı ve biyografi türünden özneliği ağır basan çalışmaların emek tarihi yazımında kullanımı özel bir zorluk yaratmakla birlikte (kimi konuların hatırlanamaması, hatırlanmaktan kaçınılması, önemli görülmediği için üzerinde durulmaması, yanlış ve eksik hatırlanması veya çeşitli nedenlerle yanlış ve eksik yazılması gibi), bu kaynaklar tek başına veya diğer kaynaklarla birlikte önemli imkânlar sunmaktadır.⁶ Çalışmamızda dönemin tanığı çok sayıda sendikacı ve siyasetçi ile derinlemesine görüşmeler yaptık. Derinlemesine görüşmeler dönemin ruhunu anlamak ve ayrıntılara nüfuz etmek açısından çok önemli imkânlar yarattı.

5 Emek hareketine ilişkin az sayıdaki sözlü tarih çalışması içinde şu çalışmalar özellikle belirtilmelidir: Yıldırım Koç, **Türk-İş Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler-I**, Ankara: Türk-İş Yayını, 1998; Yıldırım Koç, **Türk-İş Tarihinden Portreler, Eski Sendikacılardan Anılar, Gözlemler-II**, Ankara: Türk-İş Yayını, 1999; Kenan Öztürk, **Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye, İlk İlişkiler, AFL-CIO'nun Avrupa Temsilcisi Irving Brown ile Söyleşi**, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004; Ersin Tosun, **Bir Ömür Bir Sohbet-Suat Şükür Kundağcı**, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2005; Aziz Çelik, **Sina Pamukçu ile Sendikalı Yıllar**, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2010.

6 Sözlü tarih çalışmaları üstüne bir değerlendirme için bakınız: Ersin Tosun-Hakan Koçak (haz.), **Sözlü Tarih Notları**, İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2007.

Emek tarihi yazımında, kurumsal yayınların; sendika rapor ve belgelerinin kullanımının da özel bir dikkat gerektirdiğini düşünüyörüz. Sendika çalışma raporları emek tarihi açısından son derece önemli olmakla birlikte, önemli zaafılar içeren belgelerdir. Bu raporlar dönemin sendikal faaliyetinin derli toplu görülmesi açısından önemlidir. Ancak bunu sendikanın o dönemki yönetiminin gözüyle yaptığı; iktidar merkezli bir bakış içerdiği için tek yanlı olabilmektedir: Sendika veya konfederasyon içi muhalif hareket ve düşünceleri görmezden gelebilmekte veya çarpıtabilmektedir. Raporlar mevcut yönetimin çalışmalarını abartan özellikler taşıyabilir. Öte yandan raporlar, özellikle de 1960 sonrasında uzmanlar ve danışmanlar tarafından kaleme alınan belgeler oldukları için büyük ölçüde kaleme alan insanın düşünce ve eğilimlerini yansıtmaktadır.⁷ Kuşkusuz raporlar sendika yönetimlerinin temel yaklaşımları ile bütünüyle çelişen ve ters düşen metinler değildirler. Çünkü yönetimler taslak metinleri gözden geçirir, değiştirir veya onaylar; ancak burada metni kaleme alanların geniş bir hareket alanı olduğunu söylemek mümkündür. Seçilen kavramlar, öncelikler ve her bir konuya ayrılan yer vb. tercihler, raporlar açısından önemli özelliklerdir. Bu çerçevede 1960 sonrası Türk-İş raporlarında özellikle sosyo-ekonomik politikalara ilişkin geliştirilen söylem ile Türk-İş'in tutumu arasındaki fark dikkat çekicidir. Oldukça kamucu, devletçi, sosyal adaletçi ve aydınlanmacı yaklaşımlar içeren bu raporlar ile uygulama arasında ciddi bir açıklıktır. İlerici aydınların (Yöncüler ve CHP'liler) bu raporların yazımında etkili olduklarını düşündürecek çok fazla ipucu vardır. Öte yandan, raporlar üzerinde yapılan tartışmalar da genellikle üstündür. Gerek son derece hacimli raporlar kısa bir süre önce dağıtıldığı için, gerekse genel kurul delegeleri daha çok seçimlere kilitli oldukları için genel kurullarda raporlar üzerinde detaylı müzakereler yapıldığını söylemek zordur.⁸ Saydığımız gerekçelerle sendika çalışma raporlarının emek tarihi yazımında diğer belge ve tanıklıklarla birlikte ve ihtiyatla kullanılmasının yararlı olacağını

7 1960 öncesinde de pek çok sendikanın çalışma raporlarını Kemal Sülker'in kaleme aldığı bilinmektedir. Avni Erakalın ile görüşme, İstanbul: 3 Mart 2007.

8 "Raporların tümünü okuyamazdık. Rastgele bazı bölümler seçer sonra özellikle 'o bölüm dikkatimizi çekti' deyip onun üzerinde konuşurduk. Hatta Seyfi Bey [Demirsoy] de raporları okumazdı." Tefvik Nejat Karacagil ile görüşme, İstanbul: 10 Ocak 2009.

düşünüyoruz.⁹ Bu noktada, ikincil kaynakların kullanımı konusunda Carr'ın uyarısını hatırlamakta yarar var:

“Bir kere, tarihin olguları bize hiçbir zaman ‘arı’ olarak gelmezler, çünkü arı bir biçimde varolmazlar ve varolamazlar: her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansır. Bundan şu sonuç çıkar ki, bir tarih eserini ele alınca, ilk ilgileneceğimiz içindeki olgular değil, onu yazan tarihçi olmalıdır. (...) Tarihçi, hakkında yazdığı kimselerin zihinleriyle şöyle ya da böyle bir ilişki oluşturmadıkça tarih yazılamaz.”¹⁰

Kaynaklar konusundaki değerlendirmemizi toparlayacak olursak; giderek çeşitlenmekte olan birincil kaynaklar emek tarihi konusunda yeni bilgi ve belgeler sağlayarak bugüne değin yapılmış kimi çalışmaları güçlendirmenin yanında, daha çok ikincil kaynaklara dayalı olarak üretilmiş ve yaygınlaşmış kimi eksik ve hatalı bilgilerin de düzeltilmesine imkân sağlamaktadır.¹¹ Birincil kaynakların yeterli olmadığı koşullarda yapılan emek tarihi çalışmalarının; son derece önemli katkı sunmuş olmalarına ve öncü niteliklerine rağmen kimi zaman kaçınılmaz bir biçimde eksik ve hatalı değerlendirmeler içerdiğini görmekteyiz. Güvenilir ve çok referans verilen kaynak ve yazarlarda yer alan eksik ve/veya hatalı bilgiler oldukça hızlı yayılmaktadır. Bu durum emek tarihi çalışmaları yanında tarihin başka alt disiplinlerinde ve hatta başka disiplinlerde yapılan çalışmalarda da tekrar edilmekte ve giderek bir yanlışın doğru olarak kabul edilmesine yol açmaktadır.¹² Bu çalışmanın amacı yukarıda sö-

9 Türk-İş'in Temsilciler Meclisine katılacak sendikacıları seçtiği ve İstanbul'da yapılan toplantıyı Türk-İş'e ait iki farklı kaynaktan yazan bir araştırmacı bambaşka iki sonuca ulaşabilir. 15 Ocak 1962 tarihli Türk-İş Müessesiler Heyetine sunulan Türk-İş İdare Heyeti raporunda “İstanbul'da yapılan seçimler esnasında arzu edilen olgunlukla hareket edilememiş” denilirken, 1964 İcra Kurulu Raporunda “Seçim büyük bir ciddiyet ve olgunlukla yapılmış ve Konfederasyonumuz bu hususta güzel bir imtihan vermiştir” ifadesi yer almıştır.

10 E. H. Carr, **Tarih Nedir?** İstanbul: Birikim Yayınları, 1980, s. 31, 34.

11 Örneğin BCA CHP Kataloğlarının kullanıma açılmasıyla birlikte, CHP İşçi Bürosu adıyla bir büro kurulduğu ve büronun şefinin de Dr. Rebi Barkın olduğu yolundaki yaygın kanaat ve bilginin doğru olmadığı, bu büronun önce 9. Büro sonra 3. Büro olarak var olduğu ve aslında işçi ve esnaf teşkilatlarıyla ilgilenen Sosyal İşler Komitesi olduğu BCA CHPK belgelerine dayalı olarak Makal tarafından ortaya çıkarıldı. Ahmet Makal, “Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi ve Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ameleden İşçiye-Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

12 Irvin C. Schick ve E. Ahmet Tonak tarafından derlenen **Geçiş Sürecinde Türkiye** adlı kitapta (İstanbul: Belge Yayınları, 2006) yer alan “Sol” başlıklı makalesinde Ahmet Samim (Murat Belge), Alpaslan Işıklı'nın aynı kitapta yer alan “Ücretli Emek ve Sendikalaşma” başlıklı makalesine atıfla şunu yazmaktadır: “Türk-İş aslında Amerikan Serbest İş Kalkınma Kurumu'nun (American Institute of Free Labor Development/AIFLD) sağladığı parayla, soğuk savaşın kaleleri olarak ABD yanlısı, komünizm aleyhtarı işçi sendikaları federas-

z edilen hata ve eksiklerin düzeltilmesi değildir. Ancak mümkün olduğunca birincil kaynaklara dayalı olarak sendikacılık-siyaset-devlet ilişkilerindeki kimi kilit gelişmeleri de yeniden ele almak ve czmlenmeye clışmak bu clışmanın hedefleri içinde olacaktır. Bu nedenle bazen ck bilinen kimi olgu ve olayları da birincil kaynaklara başvurarak yeniden ele alacağız. Bu, bazen bir resmin daha netleşmesi, kaymaların giderilmesi bazen bir hatanın düzeltilmesi şeklinde olacaktır. Kaynak sorunuyla ilgili olarak değineceğimiz son nokta kaynakların okunmasıdır. Kuşkusuz belgenin, kaynağın kendisi tek başına oldukça yetersiz ve ham bir malzemedir. Onun nasıl okunacağı, hangi perspektif ve yöntemle okunacağı yaşamsal önem taşıyor. Belgenin okunması ise bulunmasından, erişilmesinden daha karmaşık bir srec olarak karşımıza cıkıyor.

Bu kısa yol hikâyesi ve yöntemsel sorunlara ilişkin değinmeden sonra şimdi clışmanın içine girebiliriz: Clışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm konuya hazırlık ve giriş niteliğinde bir değerlendirmedir. Bu bölümde clışmamız boyunca yaslanacağımız yöntemi ve kullanacağımız kavramsal cereyeyi aktarıyoruz. Bölümün girişi ülkemizde emek tarihi yazımına ilişkin kimi sorun alanları ile başlıyor. Bir tarih metodolojisi tartışmasının ötesinde, daha ck clışma boyunca edindiğimiz deneyimi aktarmaya clışacağız. Bölümde önemli bir ağırlık oluşturacak başlık, sınıf-siyaset-devlet ilişkileri olacaktır. Toplumsal sınıf ve devlet yazınındaki temel yaklaşım ve tartışmalar ile benimsediğimiz toplumsal tarih bakışını ve kullanacağımız kavramları bu alt başlık içinde ele alıyoruz. Işçi hareketini sadece siyasal, hukuksal ve iktisadi değiş-

yonları oluşturmak için dünya cpında girişilen seferberliğin bir parçası olarak kurulmuştu." s. 167. Oysa AIFLD, Türk-Iř'in kuruluşundan yaklaşık 10 yıl sonra kurulmuş bir örgüttür. Üstelik Işıklı makalesinde Türk-Iř'in kuruluşunda ICFTU'nun etkisinden söz etmekte (s. 335), Latin Amerika'ya yönelik bir kuruluş olan AIFLD'den ise bambaşka bir bağlam içinde söz etmektedir. (s. 338). Işıklı'nın makalesinde Türk-Iř'in Amerikalıların sağladığı parayla kurulduğuna dair bir iddia yoktur ancak bu iddia Belge'nin yazısında yer almaktadır. Belge'nin bu değerlendirmesi **New Left Review**'da yayımlanan "Tragedy of Turkish Left" makalesinde de tekrarlanmaktadır. Mart-Nisan 1981, s. 67. Dahası Belge'nin yaptığı bu yanlış atıf daha sonra yayımlanan başka clışmalara da kaynak oluşturmakta ve bu yanlış bilgi yaygınlaşmaktadır. Özgür Gökmen (2002) "Vanguard of the Working Class", The First Ideological Dispute within the Workers' Party of Turkey, 1961-1971, [Working copy], **Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive Department of Turkish Studies**, Universiteit Leiden. Bir diğer zincirleme hatalı bilgi ise Türk-Iř'in kuruluşuna ilişkindir. Bu konuyu ileride ele alacağız. Yine Clışma Partisi ile Türkiye Calışanlar Partisi girişimi konusunda ve Amel(e)perver Cemiyeti konusunda da emek tarihinde zincirleme devam eden yanlış bilgi tekrarı söz konusudur.

kenlerin belirlediği pasif bir anlatı olarak değil; sınıfın devletle, diğer sınıflarla kurduğu ilişkiler ve siyaset yapma pratikleri ile kazandığı deneyimlerle olgunlaşan dinamik ve aktif bir süreç olarak anlatmaya çalışacağız.

Birinci bölümde son olarak Türkiye’de toplum-devlet ve sınıf-devlet ilişkilerine değiniyoruz. Devletin baskın rolü üstüne tartışmaları aktarırken *sınıf körlüğü* tehlikesine dikkat çekmeye çalışacağız. Türkiye’de devletin baskın rolüne ilişkin vurgunun sınıfları görmeme ve sınıf çelişkilerinin yerine toplum-devlet çelişkisini koyma noktasına varabildiğini görmekteyiz. Bu alanda ters bükülen çubuğun düzeltilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Erken Cumhuriyet dönemi boyunca emek eksensli örgütlenmeler üzerinde büyük baskı ve yasaklar varken, sermayedar örgütlerinin çok güçlü olduğuna ve siyasal temsil açısından ciddi bir sınıflararası asimetri olduğuna vurgu yapılıyor bu bölümde. Devletin güçlülüğüne yapılan vurgunun abartılmasının tarih yazımında sınıfları ve onların rollerini ihmal ettiğini düşünüyoruz. Örneğin erken Cumhuriyet dönemi tarih yazımında TKP’nin işçi hareketi açısından etki ve öneminin adeta yok sayılması sınıfları görmemenin bir sonucu olsa gerektir. Bir yandan halkçı-devletçi sınıfsız resmi tarih anlatısının, diğer yandan ise toplum-devlet çelişkisini öne alan ama sınıfları görmeyen “sivil” tarih yazımının paralellikler içerdiğini düşünüyoruz. Emek tarihi yazımında üzerinde durulması gereken bir diğer sorun alanı ise 1960’ın milât alınmasıdır. 1960 ile başlayan *İkinci Cumhuriyetçilik* işçi hareketi açısından da yeni bir başlangıç yaratmak istemiş ve böylece 1960 öncesi adeta bir hiç olan işçiler, 27 Mayıs sonrasında birden bire tarih sahnesine çıkarılmıştır.¹³

Çalışmanın ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde vesayet-ten siyasete Türkiye işçi sınıfının yolculuğunun çeşitli aşamaları, süreklilikler, kırılmalar ve süzülen deneyimler üzerinden ele alınmaktadır. Öncelikle tercih ettiğimiz dönemlendirme üzerinde durmak istiyoruz. Çalışmanın gövdesi iki ana döneme dayalıdır: 1947-1960/61 ile 1960/61-1967. Ancak ikinci bölümde İkinci Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet döneminin mirasının kısa bir özeti ile 1946 sendikacılığının ayrıntılı bir değerlendirmesi yer almaktadır. Tür-

13 Bu konuda kapsamlı bir eleştiri için bakınız: Hakan Koçak, “50’leri İşçi Sınıfı Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı 18, 2008/3, s. 69-85.

kiye’de vesayet sendikacılığının inşasından önce kısa bir özgür sendikacılık dönemi yaşandı. Devletten ve sermayeden bağımsız bu deneyim, sosyalist partilerin ön ayak olmasıyla gerçekleşti. Bağımsız, sınıf eksenli ve muhalif bir sendikal akım olan ve 1946 Haziran ayından 1946 Aralık ayına değin 6 ay süreyle yeşeren bu deneyim, CHP iktidarı tarafından şiddetle bastırıldı. “16 Aralık 1946 tedbirleri” olarak bilinen bu bastırma hareketi kritik bir kavşaktır. Tedbirin ötesinde sendikalara ve sola yönelik bu *tenkil* ve gözdağı hareketi sonrasında özgür sendikacılık ve sınıf sendikacılığı çok uzun süre belini doğrultamamıştır. Kısa süren ve şiddetle bastırılan 1946 sendikacılığının diri kalmaya çalışan ve yeniden sendikalarda etkin olmaya çalışan unsurları da (bunlar büyük ölçüde TKP etrafındaki unsurlar olarak nitelenebilir) bu kez DP tarafından 1951 TKP tevkifatı ile ortadan kaldırılmıştır. Bu nokta önemlidir. Çünkü bu durum bir örgütsel gelenek kesintisi yaratmıştır. Ancak 1946 sendikacılığı örgütlü bir gelenek olarak darbe yese ve kesintiye uğrasa da 1960’ların ilk yarısında sınıfçı özülle ama bir başka formda yeniden filizlenmiştir. Türkiye sendikal hareketinde vesayetten uzaklaşmaya ve özerkleşmeye çalışan, sınıfçı bir sendikacılık arayışına 1946-1967 ekseninde bakabiliriz. Ancak bu eksen, çalışmada ayrıntılarıyla ele aldığımız gibi, hiçbir zaman ana eksen olamadı.

1946 sonrası inşa edilen vesayet sendikacılığının ideolojik yapıstırıcısı-çimentosu anti-komünizm ve milliyetçilik oldu. Halkçılığın yerine ikame edilen milliyetçilik ve onun ayrılmaz bir parçası olan anti-komünizm bir yandan solu sindirmenin, öte yandan sendikacılığı ehlileştirmenin ve sınıf ekseninden uzak tutmanın aracı olarak sistemli bir biçimde kullanıldı. Vesayet sendikacılığı inşasının esas olarak yerli bir süreç olduğunun altını çizmek gerek. Devlet, 1947-1960 döneminde sendikacılığın uluslararası ilişkilerine kuşkuyla yaklaştı ve sendikaları dünya sendikalarından yalıtmaya çalıştı. Türkiye sendikacılığı açısından 1950’lerin başında ortaya çıkan ABD sendikacılığı faktörü ancak 1960’lı yıllardan sonra etkisini artırdı.

Türkiye sendikacılığının ana eksenini 1947 sendikacılığı olarak bilinen ve inşasına CHP tarafından başlanan vesayetçi sendikacılıktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye’de vesayet sendikacılığının inşası ele alınıyor. 1947-1960 dönemi, vesayetçi sendika-

cılık açısından kurucu, eğilim ve gelenek oluşturuvcu bir dönemdir ve sonraki dönemler üzerinde güçlü izler bırakarak belirleyici olmuştur. O kadar ki, 2000'li yıllardaki kimi sendikal davranışların köklerini 1947 ile başlayan dönemde bulmak mümkün. Duvenger'nin siyasi partiler için kullandığı ifadeyi sendikalara uyarlayacak olursak, "insanlar nasıl çocukluklarının izini bütün hayatları boyunca taşırlarsa, sendikalar da kökenlerinin derin etkisi altında kalırlar" diyebiliriz. 1947-1960 dönemini Türkiye sendikal hareketinin çocukluk ve erken ergenlik dönemi olarak adlandırabiliriz. Bu dönem sınıf oluşumu açısından sessiz bir enerji biriktirme dönemidir. Sınıf oluşumun kritik eşikleri olan sendikalaşma ve partileşme bu dönemde olgunlaşmıştır. 1960 sonrasında işçi sınıfının siyasallaşmasının alacağı doğrultuda bu dönemin tarihsel ve nesnel koşulları başat rol oynamıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümü, işçi sınıfının siyasallaşma arayışlarına ve sendikal harekette yarılmanın nedenlerine ilişkindir. 1960 sonrasında vesayetçi sendikacılık yerini kısmen siyaset yapmaya çalışan bir sendikacılığa bırakıyor. Devlet ve ana akım siyaset açısından ise daha önce görmezden gelinen, dışlanan ve örgütlü bir güç olarak hesaba katılmayan sendikacılık ile işbirliği arayışı ve onu sisteme ekleme çabası ön plana çıkıyor. Özerkleşme ve yörunge değiştirme arayışları ile sendikal hareketi denetim altında tutma çabaları arasında önemli gerilimler yaşanıyor. "Partilerüstü ve Partili Sendikacılık" başlığını taşıyan bu bölümde, 1960 sonrası siyasallaşma arayışlarını ele aldık. Bu bölümde Türkiye işçi hareketi içindeki en önemli yarılma olan DİSK'in kuruluşuna giden sürece önemli bir yer ayırdık. DİSK'in kuruluş sürecinin sendikal yazında önemli tartışma konularından biri olduğunu biliyoruz. Nesnellikten uzak ve duygusal, siyasal motiflerle bezeli anlatının sendikal yazında önemli bir yer tuttuğu da biliniyor. Bu bölümde DİSK'e giden sürecin temel etapları irdelenmeye, ayrıştırılmaya çalışılıyor ve sendikal hareketin parçalanmasının gerçek nedenleri üzerine bir tartışma yürütülüyor. Öte yandan sendikal hareketteki farklı eğilimler ve yolculuklar arasındaki büyük benzerliklere ve geçişkenliğe dikkat çekiliyor. Böylece, emek tarihi anlatısında sıkça düşülen toptancı *kahramanlık-ihanet* ikileminin ötesinde daha gerçekçi bir arayış deniyor.

Son olarak çalışmanın biçimine dair birkaç söz etmek isteriz. Çalışmamızda metin içinde ve metin sonunda çeşitli eklere yer verdik. Bir sosyal tarih çalışması açısından önemli olduğunu düşündüğümüz için uzun dipnotlar kullanmaktan kaçınmadık. Metin içinde çok sayıda biyografik ara eke, resim, belge ve kupüre yer verdik. Ayrıca döneme ilişkin kimi kritik belge, yazı ve yazışmaların örnekleri de çalışmanın ekinde yer almaktadır. Önemli bir bölümü ilk kez kullanılan bu unsurların çalışmanın tamamlayıcı ve özgün yanları olduğunu düşünüyoruz. Çalışmanın içinde yer verdiğimiz biyografik ekler, dönem boyunca sendikacılık-siyaset ilişkisinde önemli roller oynamış bazı sendikacılara ilişkin detaylar içermektedir. Rebi Barkın, Seyfi Demirsoy, Kemal Türkler ve Halil Tunç'a ilişkin ayrıntılı biyografik notlar yanında dönemin sendikacı kökenli milletvekillerine ilişkin kısa biyografik notlara da yer verdik. Bu notlar klasik biyografi niteliğinde değil, daha çok sendikacılık-siyaset bağlamındaki gelişmelere dikkat çeken yardımcı metinlerdir. Türkiye'de sendikacı biyografileri yok denecek kadar azdır. Sendika, kurum, fabrika ve işçi eylemleri tarihinde yaşanan kıtlık sendikacı biyografilerinde de yaşanmaktadır. Seyfi Demirsoy, Kemal Türkler ve Rıza Kuas'ın yaşamı üzerine yapılmış kimi çalışmalar ise gerek hacim, gerekse kapsam açısından önemli sorunlar içermektedir.¹⁴ Emek tarihinin önemli kaynaklarından biri olan monografi ve biyografilerin artışı emek tarihi yazınınımızın gelişmesinde önemli rol oynayacaktır.

14 Sendikacıların yaşam öyküleri üzerine yayınlanmış şu kaynaklardan söz edilebilir:

Kaya Özdemiroğlu, **Seyfi Demirsoy**, Ankara: Türk Metal Sendikası Yayınları, (tarihsiz). Bu kitapta Özdemiroğlu kendi kişisel tanıklıklarının da katkısıyla bir Demirsoy biyografisine yer vermektedir. Kitabın büyük bölümü Demirsoy'un yazıları, konuşmaları ve Demirsoy ile ilgili haberlerden oluşmaktadır. Demirsoy biyografisi açısından önemli ayrıntılar içermektedir. Refik Sönmezsoy, **Türk İşçi Hareketinde Liderler Galerisi**, (tarihsiz). Demirsoy, Tunç, Denizci, Yılmaz ve Özbek hakkında biyografik notlar içermektedir. Kitap kaynaklara dayalı olarak değil, gazeteci olan yazarın kişisel gözlem ve bilgilerine dayalı olarak yazılmıştır. Nesnellikten oldukça uzaktır. Örneğin liderler galerisinde DİSK'li hiçbir sendikacıya yer verilmemiştir. Öte yandan, kitabın Mustafa Özbek'e hayranlıkla yazıldığı anlaşılabilir. Rasim Öz (Yayına Hazırlayan), **Kemal Türkler Kürsüde**, 2 Cilt, İstanbul: Kemal Türkler Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2002?. Kitap Maden-İş Sendikası'nın avukatlarından Rasim Öz tarafından yayına hazırlanmıştır. 2 Ciltlik kitapta oldukça kısa bir Türkler biyografisi yer almaktadır. Kitap, adına uygun bir biçimde Kemal Türkler'in açıklama ve konuşmalarından oluşmaktadır. Belgesel açıdan önemli olan kitap biyografi niteliğinde değildir. Bu kitaplar yanında Türkler ve Kuas için hazırlanmış iki biyografik kitapçıktan da söz etmek gerekir. Birleşik Metal-İş Sendikası, **Alınlerine Adanmış Bir Yaşam Kemal Türkler**, İstanbul: (tarihsiz). Kısa bir yaşam öyküsü niteliğindeki kitapçık gerek içerik (maddi hata ve eksikler) gerekse görsel açıdan oldukça sorunludur. Fahri Aral (Hazırlayan), **Rıza Kuas-Bir İşçi Liderinin Hikâyesi**, İstanbul: Lastik-İş Sendikası Yayını, (tarihsiz). Kitap Kuas'ın kısa-özlü bir yaşam öyküsü ile yaşamına tanıklık eden fotoğraflardan oluşmaktadır.

Çalışmanın sınırlılıklarına ilişkin de birkaç söz etmek istiyoruz. Öncelikle çalışma 1946-1967 dönemine odaklanmıştır. Bu dönem birincil kaynaklar esas alınarak değerlendirilmiştir. Zorunlu nedenlerle kimi zaman dönem dışı gelişmelere ilişkin yapılan değerlendirmeler ağırlıklı olarak ikincil kaynaklara dayalıdır ve sınırlıdır. Ele aldığımız dönemde sendikacılık-siyaset ilişkisini bütün yönleriyle değil, parti ve devlet ilişkileri bağlamında inceledik. Çalışma sendikacılık-siyaset ilişkisine dair kuramsal bir metin olmadığı için, sadece çalışmamız boyunca yaslandığımız kuramsal çerçeveyi ve yararlandığımız kavramları tanıtmakla yetindik ve bunun ötesinde bir kuramsal tartışmaya girmedik.